

Telkens als ik Galbert herlees ontdek ik een nieuw en onvermoed facet. Zijn dagboek van de gebeurtenissen in Vlaanderen in de jaren 1127-1128, volgend op de moord op Karel de Goede, is boordevol feiten en overwegingen. We beschikken thans over twee moderne uitgaven van de oorspronkelijke Latijnse tekst, door Henri Pirenne¹ en door Jeff Rider² en drie vertalingen, in het Engels door James Bruce Ross³, in het Nederlands door Albert Demyttenaere⁴ en in het Frans door J. Gengoux⁵.

HET LOGISCH VERLOOP DER GEBEURTENISSEN

Onlangs, bij een hernieuwde lectuur van het beroemde dagboek, werd ik getroffen door de rationele grondtoon van Galberts verhaal, waar alles begrijpelijk en zelfs voorspelbaar is. Men moet bij hem geen fabels, spoken, monsters, buitenissige voorvallen, zinloze gebaren, groene mannen, brieven uit de hemel, sterrenwichelaars, boodschappende engelen, wonderwerkende reliekschrijven of baarlijske, met name genoemde duivels zoeken. Soms zegt Galbert terloops dat een misdadiger door een demon werd gedreven⁶, maar dat is niet veel meer dan een stijlfiguur, zoals we nu ook spreken van een “duivels brein” of een “duivels plan”.

- 1 H. PIRENNE (ed.), *Histoire du meurtre de Charles le Bon comte de Flandre*, Parijs, 1891.
- 2 J. RIDER (ed.), *Galbertus Notarius Brugensis. De Multro, Traditione, et Occisione Gloriosi Karoli Comitis Flandriarum*, Turnhout, 1994 (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CXXXI).
- 3 J.B. ROSS, *The Murder of Charles the Good Count of Flanders*, New York, 1960 (Records of Civilization. Sources and Studies).
- 4 In: R.C. VAN CAENEGEM, A. DE MYTTENAERE & L. DE VliegHER, *De Moord op Karel de Goede door Galbert van Brugge*, Leuven, 1999.
- 5 In: R.C. VAN CAENEGEM (ed.), *Galbert de Bruges. Le meurtre de Charles le Bon*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1978.
- 6 In zijn Woord Vooraf lezen we dat de duivel de stabiliteit van het land ondermijnde en in cap. 5 en 6 waren de verraders van graaf Karel “vervuld van de duivel” (*demonio pleni*).

Tovenaars en heksen, zo populair in middeleeuwse verhalen, spelen hier evenmin een rol. Alleen rapporteert hij terloops en zonder commentaar dat, toen Diederik van de Elzas in mei 1128, ongesteld werd, zijn ridders een vrouw ervan verdachten hem te hebben betoverd - “zo werd gezegd” stipt Galbert aan - en haar als heks hebben verbrand (c. 110). En, eveneens zonder een woord commentaar, vermeldt onze auteur dat op 21 mei 1128 de Gentenaars een heks hebben geëxecuteerd (c. 112).

Mirakels, zo geliefd bij zijn tijdgenoten, zijn bij Galbert ver te zoeken. In c. 22 verhaalt hij hoe op de dag van de moord op graaf Karel een kreupele man begon te lopen “gezezen door de verdienste van de vrome graaf” - een mirakel, zegt het dagboek. In c. 115 rapporteert hij, alweer zonder enige commentaar, een poltergeistverschijnsel met levitatie, dat zich heeft voorgedaan op 24 juni 1128 in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge, waar een kruisbeeld “door de kracht Gods” in de hoogte werd geheven. “De omstanders”, zo voegt Galbert eraan toe, “begrepen dat het kruisbeeld niet onzorgvuldig op de grond was geplaatst”.

Galbert is een nuchtere ambtenaar die niet overdonderd wordt door banbliksems van bisschoppen of priesters: van het interdict dat de kerkvorsten aan Brugge hadden opgelegd, trokken de burgers zich niets aan (c. 114) en één hoofdstuk verder vertelt hij met misprijzen hoe “idiote Brugse priesters beweerden (*nostrī sacerdotes idiote dicebant*) dat het bezweringen waren van de priester van Aatrijke, de priester van Knesselare⁷ en de geestelijke Odfried die graaf Diederik op de vlucht hadden gejaagd en dit terwijl het God is die alles beschikt en bepaalt” (c. 115). Reeds in c. 114 had Galbert, niet zonder enige spot, verteld hoe de excommunicaties door de Brugse priesters en die door de aartsbisschop en zijn sufraganen in tegenstrijd waren, want de Brugse priesters sloegen

7 Knesselare en niet Koekelare, zoals Pirenne dacht, maar gecorrigeerd door Rider. Zie G. DECLERCQ, ‘Iwein van Aalst, de priester van Knesselare en de vrouw van proost Bertulf. Kanttekeningen bij de Nederlandse vertalingen van Galbert van Brugge’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 141 (2008), p. 13.

Willem in de ban “terwijl de aartsbisschop en bisschoppen van diezelfde priesters onze graaf Diederik banvloekten”.

De eerste begrijpelijke en zelfs voorspelbare fase in Galberts verhaal betreft het besluit van graaf Karel de Goede om de Erembalden, na een gerechtelijk onderzoek, als zijn horigen op te eisen en zo te reduceren tot hun ware erfelijke onvrije status. In de loop der jaren waren ze opgeklommen tot een positie van rijkdom en sociaal aanzien. Hun leider Bertulf stond zelfs als proost van Sint-Donatiaan te Brugge aan het hoofd van de hele grafelijke administratie. Ze waren dus quasi-vrij en zelfs quasi-aristocratisch - een mooi voorbeeld van *social mobility* - maar desondanks waren en bleven ze grafelijke horigen, in een tijd toen de kloof tussen vrij en onvrij diep en bijna onoverbrugbaar was (het doet denken aan de situatie van de vrije lieden en de slaven in het negentiende-eeuwse Amerika).

Even begrijpelijk als Karels besluit zijn rechten te laten gelden, was de reactie van proost Bertulf en zijn familie, voor wie het vooruitzicht van sociale degradatie en de ineenstorting van al wat ze - met toewijding en kunde - hadden opgebouwd ondraaglijk was. Ze waren tot het uiterste bereid om dit noodlot af te wenden: op 2 maart 1127 kwam het tot de fatale aanslag op de goede graaf in diens eigen slotkerk.

De volgende, eveneens voorspelbare fase brak aan toen Gervaa van Praat, de toekomstige burggraaf van Brugge, op 7 maart de leiding op zich nam van de brede revolte tegen de moordenaars van de goede graaf. Echte baronnen en echte ridders hadden een diepe afkeer voor de omhooggevallen horigen die hun meester hadden omgebracht, en het gewone volk vereerde Karel, die vrede had gesticht en de armen had beschermd. Een grote krijgsmacht van ruiters en voetvolk belegerde de samenzweerders, die zich dapper verdedigden in het huis van de graaf en in zijn slotkerk, maar uiteindelijk zwichtten voor de overmacht en hun opstand met de dood bekochten.

Even voorspelbaar was de volgende stap in Galberts logische keten van oorzaak en gevolg, toen koning Lodewijk VI van Frankrijk, de leenheer van Vlaanderen, zijn kandidaat, de Normandiër Willem Clito, als opvolger van zijn kinderloos overleden vazal poneerde. Dit kwam de koning goed uit, want Clito was de ervvijand van de Engelse koning Hendrik I, die zijn vader gevangen hield in Engeland en die op voet van oorlog leefde met Frankrijk.

De volgende schakel in Galberts keten was de opstand tegen de nieuwe graaf, die misprijzen toonde voor de vrijheidslievende steden, de motoren van de sociale emancipatie (*Stadtluft macht frei*). Clito's plannen om vanuit Vlaanderen een invasie van Engeland te ondernemen om zijn vader te bevrijden leidden ook tot bezorgdheid: een Engels-Vlaamse oorlog was het laatste dat het graafschap, economisch sterk met Engeland verbonden, nodig had. Er groeide dan ook weerstand tegen Clito's bewind en grote delen van de Vlaamse openbare opinie begonnen diens aartsriyaal, Diederik van de Elzas (een telg, net als Clito, van het grafelijk huis), te steunen, die niet op Engelse avonturen belust was. Een successieoorlog ontstond tussen de legitieme graaf Willem en de "geadopteerde graaf (*adoptivus comes*) van de Gentenaars en de Brugse burgers", zoals het dagboek Diederik in c. 99 kleinerend noemt.

DE DOOD VAN WILLEM CLITO

In de voorbije maanden was alles in een logische en begrijpelijke opeenvolging verlopen, maar plots, in juli 1128, stuurde een absurd en onvoorspelbaar toeval alles in de war. Bij het beleg van Aalst werd Willem Clito, die roekeloos was vooruitgelopen, door een ongelukkige speer in een uitgestoken arm getroffen. Dit was op zich geen fatale verwonding, maar gangreen zette in en enkele dagen later overleed de jonge graaf.

Voor de moderne lezer was het accident van Aalst een banaal toeval of een slag van het blinde noodlot, want met de rol van het toe-

val in de geschiedenis is hij wel vertrouwd⁸. Clito's overlijden was tragisch, want hij was een beloftevolle ridder, die aan de winnende hand was in zijn strijd tegen Diederik. Men kan speculeren wat zou gebeurd zijn indien hij het pleit had gewonnen en Diederik teruggekeerd was naar de Elzas. Zou er wellicht, na een geslaagde invasie van Engeland, een personele unie zijn ontstaan tussen Engeland, Normandië en Vlaanderen?

Counterfactual history kon Galbert echter niet bekoren en de rol van het toeval of het blinde noodlot evenmin: alles wat op aarde gebeurde was providentieel en werd door de alwijze en almachtige God gewild en beschikt. Eenmaal heeft de Brugse ambtenaar zich vergalopperd toen hij, in c. 81, schreef dat sommige verdachten van de aanslag van 2 maart hadden gehoopt aan vervolging te ontsnappen, maar zonder succes omdat, zo zegt Galbert met een vers van Vergilius in het achterhoofd⁹, “het noodlot hen trof”, doch hij corrigeert zichzelf dadelijk en schrijft “of beter, omdat Gods wraak hen achtervolgde” (*sed quia fata eos trahebant, imo divina ultio coegit*).

Gods wegen zijn ondoordringelijk, maar Galbert wilde ze toch graag doorgronden. Hij wilde de gebeurtenissen die hij rapporteerde ook, binnen de parameters van zijn geloof, begrijpen. Clito's dood stelde hem voor de vraag waarom de Voorzienigheid hem te Aalst had laten sneuvelen (*consulem Willelmum gladio sui iudicii enecavit*, c. 120) om de kroon te geven aan zijn rivaal, de “graaf van de Gentenaars en de Bruggelingen” (c. 120). Hoe kon God de legitieme opvolger van graaf Karel “met het zwaard van zijn vonnis ombrengen” en van zijn erfenis beroven? Galberts antwoord was dat Clito niet de legitieme graaf was of kon zijn.

Hier kan de lezer Galbert niet meer volgen, want Clito was toch duidelijk de legitieme graaf. Hij was de kleinzoon van de Vlaamse gravendochter Mathilde, aangeduid, volgens de regels van het

8 R.C. VAN CAENEGEM, 'Rechtsgeschiedenis en toeval', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 75 (2007), p. 179-188.

9 *Aeneis*, V, 709: *quo fata trahunt sequantur*.

leenstelsel, door de koning van Frankrijk en plechtig erkend als wettige graaf van Vlaanderen door baronnen en burgers. Inderdaad, zegt het Brugse dagboek, maar daarna heeft hij alle legitimiteit verloren “het hele land verwoest, alle inwoners tot burgeroorlog geprovoceerd en de wetten van God en mens met voeten getreden”. Verder heet hij de tiran, de verwoester en de voltrekker van alle kwaad (c. 121). De lezer denkt hierbij onwillekeurig aan de *philippica* van Iwein van Aalst, die tijdens een volksoproer te Gent op 16 februari 1128, Willem Clito een lange lijst verbroken beloften en schendingen van de stedelijke vrijheden verweet (c. 95).

Maar het wordt nog erger, want Galbert beschuldigt Clito ervan het graafschap voor duizend mark van de Franse koning te hebben gekocht (*injuste a rege Francie vendita*, c. 121). Handel in openbare ambten, simonie in de kerk, was onbetamelijk!

Weer heeft de lezer bedenkingen, want wat Clito aan zijn leenheer had betaald was toch niets anders dan het verheffingsgeld, de som die in het leenstelsel aan de leenheer verschuldigd was bij de verheffing, d.i. de inbezitneming door de nieuwe leenman van het door hem geërfde leen. Het was dus een successierecht en geen koopsom en Galbert moet dat wel hebben geweten. Toch begrijpt men dat de door de nieuwe leenman betaalde som overkwam als de prijs voor zijn leengoed. Galbert gebruikt trouwens voor het verheffingsgeld niet de geijkte term *relevium*, maar *pretium et coemptio* (in c. 106) en *coemptio* (c. 121). Ook is het opvallend dat het *relevium* in de volkstaal *coepe* heette, een koop!¹⁰. Het is interessant even na te gaan wat de vertalers hiervan gemaakt hebben. J.B. Ross gebruikt de technische term *relief*. Demyttenaere daarentegen blijft dicht bij het originele Latijn en vertaalt “tegen een koopsom of een prijs” (c. 106), “door een koop” (c. 121).

10 D. HEIRBAUT, ‘De vroege feodaliteit in de Lage Landen’, in: *Pro Memoria*, 14 (2012), p. 27 signaleert dat de volkstalen consequent één term gebruiken voor *relevium*, nl. *relief* in het Oudfrans en *coepe* in het Middelnederlands.

De Vlaamse graven hadden, zo stipt Galbert aan (c. 106), nooit aan de koning van Frankrijk geld gegeven voor hun leen¹¹, wat Clito's misstap alleen maar erger maakte, want zijn voorgangers hadden hun leenheer slechts een symbolische *armatura*, een uitrusting van een krijger gegeven¹². Galbert gaat nog een stap verder en beweert, het antwoord citerend op 6 april 1128 door de Bruggelingen aan de koning van Frankrijk gegeven, dat het Vlaamse volk zelf zijn graven verkiest. Hij schrijft letterlijk – zijn droom voor werkelijkheid houdend – “de pairs en de burgers van het land hebben de macht de naaste erfgenaam van het graafschap te verkiezen en ze bezitten de vrijheid hem tot het graafschap te verheffen”. Hij ontkent verder dat de koning enig recht heeft de Vlamingen “eigenmachtig om reden van een koop of een prijs” een nieuwe graaf op te dringen (c. 106). Met deze uitvoerige argumentatie heeft de Brugse ambtenaar zichzelf – zoniet de lezer – ervan overtuigd dat de legitimiteit van Clito op niets berustte en dat God terecht deze valse graaf geëlimineerd heeft.

DE DOOD VAN KAREL DE GOEDE

Had de dood van Willem Clito de Brugse schrijver voor een probleem gesteld, de moord van 2 maart plaatste een nog groter vraagteken op zijn agenda. Inderdaad, zijn geloof liet er geen twijfel over dat God alles voorziet en beschikt, dus ook de aanslag in de Sint-Donatianskerk. Galbert zegt het met zoveel woorden in c. 11: “Hetgeen zij door de noodzaak der goddelijke beschikking . . . zouden voltrekken”.

Wat heeft de Heer ertoe gebracht Karel, de goede graaf, de vrome man en vriend van de kerk, door zijn eigen knechten te laten ombrengen? Na rijp beraad is Galbert tot het inzicht gekomen dat het een straf Gods moest zijn, die een zwarte daad wilde wreken. De schuldige was Karels grootvader, graaf Robrecht de Fries, die in de

11 J.B. Ross beaamt Galbert waar ze schrijft (p. 294, n. 7) “There is so far as I know, no evidence that a relief was ever paid to the king by William's predecessors”.

12 F.L. GANSHOF, ‘Armatura’, in: *Archivum Latinitatis Medii Aevi (Bulletin Du Cange)*, 15 (1949), p. 179-193.

slag van Kassel in 1071 de legitieme jonge graaf Arnulf III van het leven had beroofd en het graafschap had geïsurpeerd (c. 69).

Maar kon een kleinzoon gestraft worden voor de misdaad van zijn grootvader? Galberts zoekende geest vond het antwoord in de bijbel, waar staat dat God “de zonden der vaderen met gestrenge wraak (*vindictae severitate*) pleegt te straffen tot in het derde en vierde geslacht”¹³ - een citaat dat Galbert inleidt als volgt “bij deze kwestie van het vroegere verraad moet men de woorden van de profeet noteren”. Zo heeft de Brugse ambtenaar met de hulp van het Oude Testament begrepen waarom de goede graaf moest boeten voor de misdaad van zijn voorouder. Doch hij had een tweede pijn op zijn boog, want hij legt uit dat de Heer door het drama van 2 maart aan graaf Karel, de verdediger van vrede en recht, de palm der martelaren heeft toegereikt: *martirum palma Deus comitem donavit* (c. 15). Zodoende had de Heer op hetzelfde moment de snode daad van Robrecht de Fries gewroken en de rechtschapenheid van Karel de Goede beloond.

Bij de aanvang van dit hoofdstuk heb ik - ingekort - een passus uit c. 11 geciteerd waar we lezen hoe de samenzweerders “volgens Gods besluit” hun aanslag beraamden. Thans verdient hij – onverkort – naderbij te worden bekeken. In het Brugse dagboek staat letterlijk *quod ex necessitate divinae ordinationis per liberam voluntatem quidem facturi erant*, d.i. “datgene wat zij door de noodzaak der goddelijke beschikking toch uit vrije wil zouden voltrekken”. Dit treft de moderne lezer als contradictorisch want, indien alles reeds door de almachtige God was beslist, hoe konden de verraders uit vrije wil handelen? Galbert heeft bij deze vraag niet stilgestaan, wellicht omdat hij het aannemelijk vond dat mensen uit vrije wil (en verantwoordelijk voor hun daden en dus strafbaar) een misdrijf plegen dat toch ergens past in een breder – aan de ogen van de gewone stervelingen onttrokken – plan van de Voorzienigheid. Of, zoals Rider het zo mooi uitdrukt: “These evil

13 Deut. 5,9.

designs had been taken up and woven into a greater providential one".¹⁴

Opvallend is ook dat de Brugse *notarius* de – geladen – term *libera voluntas* probleemloos gebruikt. De vrije wil was nochtans een onder middeleeuwse theologen omstreden begrip. Zo heeft Anselm van Canterbury († 1109), een tijdgenoot van Galbert, het probleem, in het spoor van Sint-Augustinus, opnieuw aan de orde gesteld in zijn tractaat *De libertate arbitrii*. Na de middeleeuwen bleef de controverse nazinderen: in 1525 schreef Luther, in een dispuut met Erasmus, zijn tractaat *De servo arbitrio* (over de onvrije wil)¹⁵.

DE VUURPROEF VAN LAMBERT VAN AARDENBURG

Het derde enigma waarvoor Galbert een oplossing zocht, en vond, betrof het leven en de dood van Lambert van Aardenburg, die algemeen bekend stond als één van de kopstukken van de aanslag van 2 maart. Hij was een zoon van de beruchte Erembald (die zijn naam heeft gegeven aan de hele clan), een broer van proost Bertulf en de vader van de moordlustige Borsiard. Het was dus normaal dat hij moest terecht staan, wat dan ook gebeurde op 6 april 1128. De rechtbank veroordeelde hem tot het godsoordeel van de vuurproef, waardoor de Heer schuld of onschuld aan het licht zou brengen.

Over de samenstelling van de strafrechtbank geeft Galbert geen uitsluitsel, maar hij vermeldt wel dat het proces verliep in aanwezigheid van graaf Diederik van de Elzas, die wellicht voorzitter was en omringd door vazallen en kasselrijsheren. Het Brugse dagboek geeft evenmin details over de geestelijken die de vuurproef hebben toegediend, noch over het indrukwekkend ritueel dat dit *sacramentale* (geen *sacramentum*) begeleidde. De vuur-

14 J. RIDER, *God's Scribe. The Historiographical Act of Galbert of Bruges*, Washington, 2001, p. 67.

15 Zie het artikel 'Willensfreiheit' in: *Lexikon des Mittelalters*, dl. IX, München, 1998, kol. 208-210 (met bibliografie).

proef was een schrikwekkend gebeuren. In een mooie pentekening, met het opschrift *benedictio ferri igniti*, in het handschrift 73 van de abdij van Lambach staat een doodsbange man afgebeeld die klaar staat om het hem toegereikte gloeiend ijzer te grijpen: zijn haren rijzen letterlijk ten berge¹⁶ - maar Lambert van Aardenburg was van geen kleintje vervaard. De algemene verwachting was natuurlijk dat God Lamberts schuld zou openbaren, met de doodstraf als gevolg (*cum omnibus occidendus videretur*, c. 108). Doch tot ieders verbazing slaagde de verrader met klank in het *examen igniti ferri* zodat hij *stricto jure* als onschuldig vrijuit ging (*ferro ignito purgaverat se*, c. 105).

Het gebeuren van 6 april stelde de Brugse *notarius* voor een probleem, want het was eigenlijk ongelooflijk. Een algemeen bekende misdadiger werd er door een oordeel Gods (*judicium Dei*) onschuldig verklaard. De Heer kon toch geen vals vonnis vellen! Doch ook voor deze onoplosbare contradictie had de spitsvondige Galbert een antwoord. Hij legt nl. uit dat de vuurproef van Lambert niet, zoals normaal, een hemelse uitspraak was over schuld of onschuld, maar een gunst verleend (*Deus indulxit*) aan een zondaar opdat hij tot inkeer zou komen en zijn levenswandel verbeteren¹⁷. Het godsoordeel van 6 april was dus geen bewijsmiddel, maar een begenadiging verleend door een barmhartige hemel. "Als een knecht, zo Galbert in c. 108, zich voor zijn fout vernedert voor zijn heer, dan schenkt de heer zijn knecht, die zich volgens de wet der boetvaardigheid gedraagt, vergiffenis." Maar de weg der boetvaardigheid kiezen was Lamberts bedoeling niet. Hij sloeg weer aan het vechten en moorden, zodat Gods geduld was uitgeput. De proef van 6 april was slechts uitstel van executie geweest,

16 Zie de reproductie, geselecteerd door Professor Albert Derolez, in: R.C. VAN CAENEGEM (ed.), *Galbert van Brugge. De moord op Karel de Goede*, Antwerpen, Mercatorfonds, 1978, p. 223.

17 De moderne lezer kan een meer rationele uitleg bedenken voor Lamberts succes. De brandwonde kan (geholpen door een zalfje?) vlug zijn genezen. Lambert kan een paar weken in een smidse gewerkt hebben om eeltige handen te krijgen. Hij kan ook de geestelijken of de rechters hebben omgekocht. Hij kan het ook op een akkoord hebben gegooid met Diederik (die nog in volle successiestrijd verwickeld was) en hem, in ruil voor vrijspraak, de steun van zijn strijdvaardige aanhang hebben beloofd.

want bij het beleg van Oostburg op 30 april kwam hij tijdens een gevecht om het leven en onderging eindelijk zijn gerechte straf.

Galbert stelde zich bij dit alles de vraag wat er gebeurde met *law and order*, indien de Hemel allerlei berouwvolle misdadigers door een *judicium Dei* vrijuit liet gaan. Ook hier heeft hij een passend antwoord. Het nadeel van de eenzijdige ordaliën is dat de Hemel een misdadiger kan begenadigen zonder schade voor de tegenpartij. Daarom pleit onze auteur - strikt logisch denkend - voor het gerechtelijk tweegevecht als een betrouwbare bewijsprocedure, want de Heer kan in zijn barmhartigheid niet zo ver gaan dat Hij de schuldige de overwinning schenkt en de onschuldige in het verderf stort. In Galberts eigen woorden (c. 108): *Unde fit ut in bello alter iniquus prosternatur, in iudicio aque vel ferri iniquus, penitens tamen, non cadat*. Zo ontpopt Galbert, een clericus, zich tot een verdediger van de bloedige tweekamp, terwijl hij toch vertrouwd was met het beginsel *ecclesia abhorret a sanguine*, de kerk is afkerig van bloedvergieten. Onze oefening in *close reading* heeft aangetoond dat Galbert het aandurfde zijn wantrouwen uit te drukken jegens de barmhartige God, die door het gebruik (misbruik?) van vuur- of waterproef misdadigers aan hun verdiende straf liet ontsnappen en daardoor de werking van het strafrecht ondermijnde.

In een artikel uit 1957, waarin o.m. naar Lamberts vuurproef wordt verwezen, heeft Jan Dhondt Galberts "mentaliteit" bestudeerd¹⁸. De kern van zijn betoog was dat de Bruggeling tegelijk een *superstitieux* en een *rationaliste* was¹⁹, twee kwalificaties die enkele woorden commentaar vergen want Galbert was wel diepgelovig, maar geen bijgelovige naïeveling. In een recente monografie heeft Jeff Rider kritiek geuit op Pirennes voorstelling van Galbert als een naïeve, ietwat simpele toeschouwer en heeft hij het werk van

18 J. DHONDT, 'Une mentalité du douzième siècle. Galbert de Bruges', in: *Revue du Nord*, 31 (1957), p. 101-109.

19 "Le Galbert superstitieux et le Galbert rationaliste" (p. 104).

de Bruggeling opgewaardeerd als volwaardige en doordachte geschiedschrijving²⁰.

Religie en superstitie zijn twee verschillende fenomenen die J. Dhondt echter over dezelfde kam scheert, wat uit de pen van een overtuigd marxist wellicht niet verwonderlijk is. Religie is gesteund op het gezag van een geopenbaarde waarheid, een georganiseerde kerk en een doordachte doctrine, terwijl superstitie een product is van volkse gebruiken en waanvoorstellingen.

In een tweede begripsverwarring vereenzelvigd J. Dhondt de priesters die de banvloek hanteerden met tovenaars en magiërs²¹. Hoewel priesters, tovenaars en magiërs zich alle drie op een relatie met de bovennatuurlijke wereld beroepen, spelen ze toch een verschillende rol. Priesters bekleden een ambt in een georganiseerde kerk en hun banvloek is een door het canoniek recht erkende sanctie, wat uiteraard niet het geval is met tovenaars en magiërs.

Tot staving van zijn stelling over de bijgelovige Galbert schrijft J. Dhondt dat de Bruggeling "admettait qu'un enchanteur était capable de forcer Dieu" (p. 106), terwijl duidelijk is dat Galbert het optreden van de priesters uit Aartrijke en Knesselare in de door Dhondt geciteerde passus (p. 115) op een ironiserende, zelfs cynische toon beschrijft en het "idiot" noemt. Zijn spottende uitval tegen de banvloekende geestelijken was zo aanstootgevend in de ogen van de jezuiten die Galberts dagboek in 1668 in de *Acta Sanctorum* hebben uitgegeven, dat ze de hele passus zonder meer hebben weggelaten²².

Even betwistbaar is J. Dhondts kwalificatie van Galbert als *un rationaliste* en zelfs een voorloper van het moderne rationalisme. Hij spreekt nl. van "les premiers balbutiements de la pensée rationa-

20 J. RIDER, *God's Scribe*, p. 3-5.

21 Le sorcier, sacrilèges, cette magie (p. 105), sorcellerie (12.106), la magie à peine voilée sous un manteau religieux (p. 107), la magie ... ce sont les prêtres qui l'exercent (p. 205).

22 Zie Pirennes editie, p. XXIV, n. 1.

liste" (p. 102). Rationalisme is een filosofie die alle gezag verwerpt buiten dat van de rede en met name elk godsdienstig dogma. Het is een achttiende-eeuwse vrucht van de Verlichting en voor een twaalfde-eeuwse clericus een anachronisme. Galberts geloof in God en de bijbel was onwrikbaar en op ontelbare plaatsen van zijn dagboek ontwaart hij Gods hand. Met recht en reden heeft Jeff Rider dan ook Galbert met het epitheton *God's Scribe* bedacht. Hij denkt logisch, maar steeds binnen het christendom. Dat hij ironiseert over individuele geestelijken verraadt alleen zijn gezonde kritische geest.

In 1994 heeft ook Albert Demyttenaere de "mentaliteit" van Galbert bestudeerd²³. Hij besteedt boeiende bladzijden aan de ordaliën in het algemeen en de vuurproef van Lambert van Aardenburg in het bijzonder (p. 108-114), waarbij hij wijst op de rol van de rechtvaardige én barmhartige God.

Demyttenaere behandelt ook de reeds vermelde theologische discussie over de wilsvrijheid en vermeldt met name Anselm van Laon (†1117), een leerling van Anselm van Canterbury, die de leiding had van de kathedraalschool aldaar, waar Galbert wellicht zelf heeft gestudeerd (p. 87). De auteur gaat ook dieper in op de toenmalige discussie over "de verhouding tussen menselijke vrije wil en de goddelijke soevereiniteit" (p. 117-19). Demyttenaere stelt zich ook vragen over Galberts rationalisme. Enerzijds lijkt hij – schoorvoetend – de Gentse hoogleraar te beamen, waar hij over Galbert schrijft: "misschien kunnen we bij hem zelfs, zoals Jan Dhondt meer dan een kwart eeuw geleden stelde, een glimp ontwaren van ontluikend rationalisme" (p. 88). Doch elders schrijft hij, enigszins contradictorisch, dat "het rationalisme van Galbert dus niet betekent dat hij ervan overtuigd was dat slechts de menselijke rede kans op waarheid biedt" (p. 121, n. 140). En elders lezen we bij Demyttenaere: "en hier zal Galbert zich manifesteren

23 A. DEMYTTENAERE, 'Mentaliteit in de twaalfde eeuw en de benauwenis van Galbert van Brugge', in: M. MOSTERT, R.E. KÜNZ & A. DEMYTTENAERE (eds.), *Middeleeuwse cultuur. Verscheidenheid, spanning en verandering*, Hilversum, 1994 (Amsterdamse Historische Reeks, Grote Serie, 18), p. 77-129.

als een zeer gelovig en rationeel denkend mens”, die “logische consequenties haalt uit zijn postulaten” (p. 107), wat eerder aansluit bij mijn eigen oordeel. In Demyttenaeres artikel vinden we ook een hoofdstuk getiteld *Het rationalisme van Galbert en het magische polytheïsme van zijn tijd*, waar hij uitlegt dat “de priesters de excommunicatie aanwendden als een middel om de goddelijke macht op hun tegenstanders te richten” (p. 121-22). Dit lag in de lijn van het kerkelijk recht, waar de banvloek een straf- en dwangmiddel was. Terecht schrijft de geleerde auteur verder dat Galbert “tot op zekere hoogte de logische consequenties trok uit het christelijk monotheïsme” en “in gedachten afrekende met het magische polytheïsme” (p. 125). Hier is dus, in tegenstelling tot Dhondts thesis, geen sprake van een gelijkstelling van priesters, magiërs en tovenaars.

GOD EN TOEVAL

Galberts geloof dat de Heer alles voorziet en beschikt – en niets aan het toeval overlaat – plaatste hem voor drie vragen. Waarom heeft de rechtvaardige God de goede graaf Karel op 2 maart 1127 laten omkomen? Waarom heeft dezelfde rechtvaardige God in juli 1128 de legitieme graaf Willem Clito laten sneuvelen? En waarom heeft die rechtvaardige God de aartsverrader Lambert van Aardenburg op 6 april 1128 met succes de vuurproef laten doorstaan? Deze vragen heeft de Brugse *notarius*, zoals we hebben gezien, uitvoerig en beredeneerd beantwoord op een wijze die thans buitenissig kan overkomen, maar waarvan wij toch de zin voor logica, de creativiteit en de kritische ingesteldheid kunnen bewonderen.